

מדוע הודח שאול מהמלוכה שמ"א ט"ו

רוני מגידוב

אובדן מלכות שאול – הסיפור והויכוח

אובדן מלכותו של שאול קשור בשני סיפורים:

הסיפור הראשון – בפרק י"ג, שלפי המסופר בו התעכב שמואל להגיע להקרבת העולה טרם יציאת שאול לקרב נגד הפלשתים. הואיל ודחקה השעה לצאת לקרב, הקריב שאול בעצמו את העולה – ועל מעשהו זה הודיעו שמואל:
נִסְפַּלְתָּ לֹא שְׁמַרְתָּ אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר צִוָּךְ כִּי עֲתָה הֵכִין ה' אֶת מַמְלַכְתְּךָ אֶל יִשְׂרָאֵל עַד עוֹלָם. וְעַתָּה מַמְלַכְתְּךָ לֹא תִקוּם בְּקִשׁ ה' לֹא אִישׁ כִּלְכָבוֹ וַיִּצְוֶהוּ ה' לְנָגִיד עַל עַמּוֹ כִּי לֹא שְׁמַרְתָּ אֶת אֲשֶׁר צִוָּךְ ה' (שמ"א י"ג 13-14).

הסיפור השני – בפרק ט"ו – יהיה מוקד דיוננו. פרק זה מספר אף הוא על מלחמה – מלחמה בעמלק, שה' ציווה עליה באמצעות שמואל:

כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת פְּקֹדֹתַי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּלֶק לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁם לוֹ בְּדַרְךָ בְּעֲלֹתוֹ מִמִּצְרָיִם. עֲתָה לָךְ וְהַפִּיטָה אֶת עִמָּלֶק וְהִתְרַמְתָּם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תִחַמַּל עָלָיו וְהִמַּתָּה מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעַלְל וְעַד יוֹנֵק מִשׁוֹר וְעַד שָׂה מִגְּמֹל וְעַד חֲמוֹר (ט"ו 2-3).

המלחמה מסתיימת בניצחון מוחלט של שאול, אולם הוא איננו מקפיד לקיים את הצו האלוהי כולו, כפי שצונוה:
וַיֵּךְ שְׂאוּל אֶת עִמָּלֶק מִחַוִּילָה בַּצֶּהַר שׁוֹר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִצְרָיִם. וַיִּתְפֹּשׂ אֶת אֶגְגַּ מֶלֶךְ עִמָּלֶק חַי וְאֵת כָּל הָעַם הַחֲרִים לְפִי חֶרֶב. וַיִּחַמַּל שְׂאוּל וְהָעָם עַל אֶגְגַּ וְעַל מִיטֵב הַצֹּאן וְהַבְּקָר וְהַמִּשְׁנִים וְעַל הַכְּרִים וְעַל כָּל הַטּוֹב וְלֹא אָבוּ הַחֲרִימָם וְכָל הַמְּלָאכָה נִמְבְּזָה וַנִּמַּס אֹתָהּ הַחֲרִימוּ (ט"ו 7-9).

ועל כך מגיב האל:

וַיְהִי דְבַר ה' אֶל שְׂמוּאֵל לֵאמֹר. נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שְׂאוּל לְמֶלֶךְ כִּי שָׁב מֵאֲחֵרֵי וְאֵת דְּבָרֵי לֹא הִקִּים וַיִּחַר לְשְׂמוּאֵל וַיִּזְעַק אֶל ה' כָּל הַלַּיְלָה (ט"ו 10-11).

לאורך הדורות הסיפור מעורר ויכוח על העונש שקיבל שאול מפני שחס על אויבו. יחיעם שורק כתב מאמר ציני נוקב בנושא זה, הפותח במילים: "מתי היה הג'נוסייד הראשון בהיסטוריה ועל ידי מי בוצע?" בניסיונו לענות על השאלה מגיע שורק לסיפורנו בשמ"א ט"ו, וכך הוא מתאר את תגובתו של שמואל כלפי שאול: "סיפור הפשלה הנוראה של שאול, שגילה מעט רחמים כלפי המלך העמלקי, הייתה העילה למריבה הקשה, ה'ברוגז' בין שמואל לבינו".¹

¹ את המאמר כולו וכן תגובות עליו ניתן לקרוא

שואל – חומל ולכן מנהיג לא ראוי???

מהי בעצם השאלה שעליה מתווכחים? בניגוד למוסכם היום כי השמדת-עם היא פשע, שואל מצווה:
לְךָ וְהַפִּיטָה אֶת עֲמֶלְק וְהַחֲרַמְתָּם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תִחַמְל, עָלְיוּ וְהִמַּתָּה מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעַלְל וְעַד
יֶזֶק מִשׁוֹר וְעַד שָׂה מִגָּמֶל וְעַד חֲמֹר (ט"ו 3).

אמנם הצו מנומק: פְּקֹדֹתַי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עֲמֶלְק לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁם לוֹ בְּדַרְךָ בְּעֵלְתוֹ מִמִּצְרַיִם (ט"ו 2),
ובכך מתייחס לסיפור המופיע בשמות י"ז 8-16 ובדברים כ"ה 17-19), אבל גם תגובת הנקם על מעשי עמלק
ביציאת מצרים מעלה שאלה מוסרית בדבר הצדק שבהענשת דורות מאוחרים על חטאי אבותיהם.² שואל לא ביצע
את הצו הקשה במלואו, ועל כך נענש בהדחה מכס המלכות. האין הוא ראוי לפרס על כך? מדוע הוא נענש על כי
חמל על חיי אדם?

שאלת הצו על השמדת עמלק, סיבותיו וצדקתו לא תידון כאן,³ אבל משמעותית ורלוונטית לעניינינו היא שאלת
הדחתו של שואל מכס המלכות בעקבות אי מילוי שלם של הצו להשמיד את עמלק; ושאלה זו היא הסיבה המרכזית
לבחירתנו בצומת זה בחיי שואל. לכאורה השאלה מובילה להתנגשות בין ערכינו היום לבין ערכי המקרא, ואולם
הקורא בקשב את הסיפור אפשר שיגיע למסקנה אחרת.

מדוע הודח שואל בעקבות מלחמתו בעמלק – בעיה במנהיגותו של המלך הראשון

ראשית נבהיר כי שואל לא נתקף בפרץ של הומאניות וחמלה. את פעולותיו לא הניעו רגשות כאלה. הוא והעם
שאתו הכו את עמלק כולו – כולל כנראה נשים וילדים, ו"חמלו" רק על אדם אחד – על מלך עמלק. הם "חמלו" גם
על השלל הטוב, ואת צו החרם מילאו לגבי השלל הבזוי והמאוס בלבד:

וַיֵּךְ שְׂאוּל אֶת עֲמֶלְק מִחוּלָהּ בּוֹאֵף שׁוֹר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִצְרַיִם. וַיִּתְּפֹשׂ אֶת אֲגַג מֶלֶךְ עֲמֶלְק חַי וְאֶת כָּל
הָעַם הַחֲרִימִים לְפִי תָרַב. וַיִּחַמַּל שְׂאוּל וְהָעָם עַל אֲגַג וְעַל מִיטֵב הַצֹּאן וְהַבְּקָר וְהַמְּשָׁנִים וְעַל הַכָּרִים וְעַל
כָּל הַטּוֹב וְלֹא אָבוּ הַחֲרִימָם וְכָל הַמְּלָאכָה נִמְבְּזָה וְנָמַס אֶתָּה הַחֲרִימוּ (שמ"א ט"ו 7-9)

אם כך, מעט מאוד מהצו האלוהי לא קוים – רק המלך נותר בחיים ורק חלק מהרכוש העמלקי לא הוחרם. על מה
יצא אפוא קצפם של ה' ושל שמואל?

נבחן כיצד מתייחס שואל לאי קיום הצו האלוהי במלואו.

תחילה הוא מדווח:

וַיָּבֹא שְׂמוּאֵל אֶל שְׂאוּל וַיֹּאמֶר לוֹ שְׂאוּל בְּרוּךְ אַתָּה לַה' הִקְיַמְתִּי אֶת דְּבַר ה' (פס' 13)

זה איננו דיווח של אמת, ושמואל מעמת את שואל עם העובדות:

וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל וּמָה קוֹל הַצֹּאן הַזֶּה בְּאֲזְנֵי יְקוֹל הַבְּקָר אֲשֶׁר אָנֹכִי שֹׁמֵעַ (פס' 14).

² ראו שמעון בר אפרת, שמואל א', מקרא לישראל, תל אביב וירושלים, תשנ"ו, עמ' 196-197.

³ המעוניינים יכולים לקרוא על כך ב <http://www.daat.ac.il/daat/tanach/samet2/21-2.htm> וכן בשיחתו של מיכה גודמן על עמלק

(ראו רשימה ביבליוגרפית בסוף המאמר).

תגובת המלך מאכזבת:

וַיֹּאמֶר שְׂאוּל מַעֲמַלְקֵי הַבְּיָאוֹם אֲשֶׁר חָמַל הָעָם עַל מִיטֵב הַצֵּאֵן וְהַבְּקָר לְמַעַן זָבַח לֵה' אֱלֹהֵיהֶם וְאַתְּ הַיּוֹתֵר הַחֲרָמְנוּ (פס' 15).

להזכירנו, אלו הם דברי המספר בפס' 9: וַיִּחַמַּל שְׂאוּל וְהָעָם עַל אֲגָג וְעַל מִיטֵב הַצֵּאֵן וְהַבְּקָר וְהַמְּשָׁנִים וְעַל הַכְּרִיִּים. המנהיג, שאמור להוביל את העם ואחראי לפעולותיו, מסתתר מאחרי מעשי העם ואינו מקבל על עצמו את חובותיו כמנהיג. אף שהמספר מתאר את השארת אגג והשלל העמלקי כפעולה של שאול ושל העם, מטיל שאול את האשמה על העם. הוא איננו מבין כי הסרת האחריות למעשי העם (ולמעשיו שלו) משמעותה השתמטות מהמנהיגות, ופירוש הדבר – מעילה בתפקידו כמלך.

שמואל מעמידו על חומרת מעשיו בחריפות:

וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל הֲלוֹא אִם קָטַן אַתָּה בְּעֵינָיִךְ רֹאשׁ שְׂבָטֵי יִשְׂרָאֵל אַתָּה וַיִּמְשָׁחָהּ ה' לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל. וַיִּשְׁלַחָהּ ה' בְּדֶרֶךְ וַיֹּאמֶר לָךְ וְהַחֲרַמְתָּה אֶת הַחֲטָאִים אֶת עַמְלֶק וְנִלְחַמְתָּ בוֹ עַד כָּלוּתָם אִתָּם. וְלָמָּה לֹא שְׂמַעְתָּ בְּקוֹל ה' וַתַּעֲטֵט אֶל הַשְּׁלָל וַתַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינַי ה'" (פס' 17-19).

שמואל אף מקפיד לדבר בגוף נוכח – אתה נמשחת למלך, הצו ניתן לך, אתה נשלחת, אתה לא שמעת, אתה עטת על השלל, אתה עשית הרע.

וגם לאחר כל זאת שאול עדיין איננו מבין את תפקידו ואחריותו וממשיך באותו הקו:

וַיֹּאמֶר שְׂאוּל אֵל שְׂמוּאֵל אֲשֶׁר שְׂמַעְתִּי בְּקוֹל ה' וְאַלְהֵי בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר שְׁלַחְנִי ה' וְאַבִּיא אֶת אֲגַג מֶלֶךְ עַמְלֶק וְאַתְּ עַמְלֶק הַחֲרַמְתִּי. וַיִּקַּח הָעָם מֵהַשְּׁלָל צֹאן וּבְקָר רֹאשֵׁי הַחֲרָם לְזֹבַח לֵה' אֱלֹהֵיהֶם בְּגִלְגָל (פס' 21-20).

רק לאחר ששמואל מבהיר לו: יַעַן מָאַסְתָּ אֶת דְּבַר ה' וַיִּמְאַסָּהּ מִמֶּלֶךְ (פס' 23), שאול מבין כי לא יוכל לטאטא את חטאו, אך נראה לו כי די בהודאתו ובהסבריו כדי לשנות את דבר האל:

וַיֹּאמֶר שְׂאוּל אֵל שְׂמוּאֵל חֲטָאתִי כִּי עֲבַרְתִּי אֶת פִּי ה' וְאַתְּ דִּבַּרְתָּ כִּי יֵרָאֵתִי אֶת הָעָם וְאַשְׁמַע בְּקוֹלָם. וְעַתָּה שָׂא נָא אֶת חֲטָאתִי וְשׁוּב עִמִּי וְאַשְׁתַּחֲוֶה לֵה' (פס' 24-25).

שאול הוא מלך השומע בקול העם ולא בקול ה' (כדאי לבדוק את הופעת השורש ש-מ-ע בפרקנו). לא קל להניא צבא שלם לוותר על השלל, ושאול לא יכול לאכוף את הצו האלוהי המורה על החרמת כל רכוש עמלק, משום שגם הוא וגם העם חשקו בשלל. שאול לא הפגין מנהיגות כלפי הצבא, שעליו היה מופקד, ולא כלפי הנביא, שלנוכח תוכחתו ניסה להסיר מעליו אחריות למעשיו ולמעשי העם שעליו היה מופקד.

הסיבה הראשונה, אם כן, להדחתו של שאול איננה משום שגילה הומאניות יתירה, אלא משום שלא גילה מנהיגות והציג את עצמו, לאחר דיווח שקרי, כמובל ולא כמוביל.

האם נוכל למצוא בשאול רוח של הומאניות וחמלה בשל העובדה שהשאיר את אגג מלך עמלק בחיים?
הראינו לעיל ששאול "חמל" על אגג מלך עמלק ועל הרכוש המשובח של עמלק בניגוד לצו האלוהי המפורש לא לחמול:

עֲתָה לֵךְ וְהִפִּיתָה אֶת עֲמֶלְק וְהִחַרְמָתָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ, וְלֹא תִחַמַּל עָלָיו (פס' 3).
וְיִחַמַּל שְׂאוּל וְהָעָם עַל אֲגָג וְעַל מֵיטֵב הַצֵּאֵן וְהַבָּקָר (פס' 9).

מאמרם המפורסם של חז"ל, "כל המרחם על האכזרי לסוף נעשה אכזר על הרחמנים"⁴, מתייחס לשאול שריחם על אגג (הנתפס בעיניהם כאכזרי), אך התאכזר אל כוהני נוב שריחמו על דוד כשהציג את עצמו בפניהם כמי שבא בשליחות שאול וסיפקו לו אוכל ונשק (שמ"א כ"א כ"ב).
לפי דרשת חז"ל, לא רק הריגת כוהני נוב אלא אף ה"חמלה" של שאול על אגג נתפסות כמעשים שגויים. ההשוואה בין שני המעשים נסמכת על הקבלה בין האמור בצו האלוהי על עמלק (שלא קוים) לבין מעשה ההרג של דואג האדומי בכוהני נוב בפקודת שאול:

הצו האלוהי לשאול בפרשת עמלק	תיאור מעשה ההרג של כוהני נוב
עֲתָה לֵךְ וְהִפִּיתָה אֶת עֲמֶלְק וְהִחַרְמָתָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תִחַמַּל עָלָיו וְהִמַּתָּה מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעַלְל וְעַד יוֹנֵק מִשׁוּר וְעַד שָׂה מִגְּמֹל וְעַד חֲמוֹר (שמ"א ט"ו 3)	וְאֵת נֹב עֵיר הַכֹּהֲנִים הִפָּה לְפִי חֶרֶב מֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה מֵעַלְל וְעַד יוֹנֵק וְשׁוֹר וְחֲמוֹר וְשָׂה לְפִי חֶרֶב (שמ"א כ"ב 19)

מניין שאגג היה אכזר, ועל כן בלתי ראוי לחמלתו של שאול?

לפני ששיסף שמואל את אגג הוא פנה אליו ואמר לו משפט קצר המכיל עולם ומלואו:
כַּאֲשֶׁר שִׁפְלָה נָשִׁים חֶרֶבְךָ בֵּן תִּשְׁפַּל מִנְּשִׁים אִמָּךְ.

שמואל השתמש בדבריו אל אגג על סף הוצאתו להורג באמצעי ספרותי של תקבולת – שהקנה לדבריו ריתמוס קליט:

כַּאֲשֶׁר שִׁפְלָה נָשִׁים חֶרֶבְךָ,

בֵּן תִּשְׁפַּל מִנְּשִׁים אִמָּךְ.

מה ביקש שמואל למסור לאגג כמה רגעים לפני ששיסף אותו? ברור שיש כאן מידה כנגד מידה, ואולם שמואל לא אמר: "כשם שאתה הרגת – כך תיהרג".

ראשית, אין הוא אומר כי אגג הָרַג. חרבו היא שהרגה. החרב היא שעשתה את המלאכה, ובעליה – אגג – מנותק מהמעשה, כאילו הפך למכונת מלחמה נטולת רגש אנושי והבנת משמעות המעשים.

שנית, שמואל אינו אומר "הרגת", אלא "שיכלה נשים". ניסוח שכזה מסיט את המבט מההרוג אל הנשים השכולות – אימהות, רעיות ובנות – שנותרו בחיים להתאבל ולכאוב את אובדן שנגרם מחרבו חסרת הרחמים ונטולת הרגש של אגג.

⁴ ראו תנחומא פרשת מצורע וכן קהלת רבא פרשה ז'.

י' פולקמן, אחד מגדולי המפרשים את ספר שמואל⁵, אומר בפירושו לפסוק זה, כי גם לנבל הגדול ביותר בעולם יש אמא, ושמואל הפונה אל אגג מעורר במלך העמלקי האכזר ניצוץ של כאב ומודעות לסבל שגרם. הוא מטיח בפניו: "אימך תיוותר שכולה!" אולי דרך תיאור כאבה של אימו, רגע לפני מותו, יתחבר ההורג קהה הרגש אל מעשיו ויקלוט את מלוא משמעותם.

סיכום

שאול לא יכול להיתפס כרחמן וכחומל. הוא לא חמל על העם העמלקי – ולעומת זאת, חס על חיי מלכם האכזר. הוא איבד את מלכותו לא משום שהיה אנושי ורחמן, אלא משום שלא ידע להוביל ולהנהיג, השתמט מאחריותו והטיל את אשמת אי מילוי הצו האלוהי על העם. מהסיפור בשמ"א ט"ו עולה אולי תובנה נוספת: לעתים אנו נוטים לשפוט את הדמויות המקראיות על פי אמות המידה והנושאים הרלוונטיים המעסיקים אותנו היום, הקוראים את הסיפור כ-3,000 שנה לאחר שסופר. לעתים המעורבות אינה מאפשרת לנו לקרוא את הסיפור ולהבדיל בין מה שאכן נמצא בו לבין מה שאנו משליכים עליו. כך אנו עשויים אמנם "למצוא את עצמנו" בכתובים המקראיים, אבל למעשה להחמיץ את עומק מסריהם וכוונותיהם.

ביבליוגרפיה נבחרת

יואל בן נון, משא אגג וחטא שאול בעמלק:

<http://www.ybn.co.il/mamrim/m2.htm>

מיכה גודמן, דינה בת יעקב – סיפור מההפטרה:

[/http://reshet.tv/Shows/haftara/videomarklist.176536](http://reshet.tv/Shows/haftara/videomarklist.176536)

מיכה גודמן, מחיית עמלק – סיפור מההפטרה:

[/http://reshet.tv/Shows/haftara/videomarklist.174174](http://reshet.tv/Shows/haftara/videomarklist.174174)

משה גרסיאל, ראשית המלוכה בישראל, כרך ב', האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, תשס"ח, עמ' 80-83:
http://books.google.com.au/books?id=kWRBnic_Ii8C&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

⁵ Fokkelman, J.P., *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*, Assen 1993